

ОГЛЯД АРХІВУ П.М. ПОПОВА

Павло Миколайович Попов (16 (28). УІІ. 1890, с. Миколаївка, кол. Путивльського повіту Курської губернії (тепер Буринського району Сумської обл.) – 04. ІV. 1971, м. Київ) – член-кореспондент АН УРСР (тепер НАН України), професор. Його наукові інтереси охоплювали такі галузі гуманітарних наук, як фольклористика, етнографія, літературознавство, мистецтвознавство, мовознавство (зокрема, діалектологія), книгознавство, археографія.

1967 р. П.М. Попов передав свою бібліотеку, архів і колекцію в дар ЦНБ АН УРСР (тепер Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського НАН України), де в 1929–1934 рр. він працював завідувачим відділом рукописів. Фонд нараховує 7795 одиниць зберігання, має № 285. Хронологічно охоплює ХVІ ст.– 1972 р.

Значна частина фонду – це наукові праці П.М. Попова та підготовчі матеріали до них. Серед творчих матеріалів найбільше праць з фольклористики: огляди, доповіді, ювілейні статті про розвиток української радянської фольклористики за 25 років (1917–1942), про вивчення фольклору в Академії наук УРСР за 25 та 50 років її існування. Є праці, присвячені видатним діячам вітчизняної науки: А.Ю. Кримському, А.М. Лободі, Ю.М. Соколову, О.О. Потебні, М.О. Максимовичу, М.І. Костомарову як фольклористам, публікації їх творів [155–188; тут і далі в дужках вказана одиниця зберігання даного фонду], використанню народної творчості в творах письменників.

П.М. Попов працював і над практичними питаннями фольклористики. Цікавими з цього погляду є стаття, що містить рекомендації, як записувати фольклорні матеріали, та програми для збирання відомостей про народну побутову техніку, будівлі, повір'я для с. Черепівки та Путивльського повіту, складені П.М. Поповим із залученням програм інших укладачів [92–95].

У результаті величезної роботи по збиранню народної творчості в архіві

відкриті численні записи фольклорного матеріалу, зроблені П.М. Поповим ще в 1910–1920-х роках під час етнографічних експедицій до рідного села Черепівки та інших місцевостей Сумщини: про народного месника XVIII ст. Гаркушу, про події Першої світової та громадянської воєн, робітничий фольклор, записи загадок, анекдотів, прислів'їв, приказок, голосінь та інших матеріалів [99–116]. Він зібрав також записи зразків української народної поезії про Велику Вітчизняну війну, героїв фронту й тилу, зроблені різними людьми. Під час перебування в Башкирії Попов вивчав фольклор, побут, мову башкир, а також українських поселенців, які здавна жили там. Для збірника “Українці в Башкирії” він написав статтю “К истории изучения украинского населения Башкирии” [86–88].

В архіві зберігаються окремі лекції та курси лекцій з фольклору, які П.М. Попов прочитав студентам філологічного факультету Київського держуніверситету перед Великою Вітчизняною війною [213–222], остання редакція хрестоматії з українського фольклору для вузів 1939 р. [233], розділи до курсу “Українська народно-поетична творчість”, яку готував Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР в 1951–1957 рр. [235–239], машинописний макет книги “Українська радянська народно-поетична творчість” 1950 р., для якої Попов писав передмову [232–234].

Значна частина праць П.М. Попова присвячена давнім літературним пам'яткам. Багато з них він знайшов, дослідив та опублікував, деякі готував до видання. Серед них твори Іоаннікія Галятовського “Трехи розмаити”, “Небо новое” [273–275], Київська поетика Гедеона Сломинського, “Панегірик Крщоновича Лазарю Барановичу, невідоме чернігівське видання 80-х років ХУІІ ст.”, “Повесть о крестьянском сыне – “напрасном тате” по Киевскому списку XVIII столетия” [314]; “Неизвестная драма Петровской эпохи “Иудифь” [307], “Скарга нищих до бога” – віршований публіцистичний твір кінця ХVІ – початку ХVІІ ст. [278] та інші твори. Цікавими є доповіді П.М. Попова, зроблені в гуртку учнів В.М. Перетца в Українській Академії наук, в Комісії давньої української писемності ВУАН, а також бібліографія давньоруської повісті (перекладної та оригінальної) 1919 р. [277].

Є у фонді праці про “Слово о полку Игореве” у зв'язку з 750-річчям створення пам'ятки, а саме: статті “Слово о полку Игореве” и Шевченко”, “Слово о полку Игоревім” в українській радянській поезії”, доповнення до бібліографії праць про “Слово” [318–323].

Значний інтерес становлять праці П.М. Попова про життя та творчість українських і російських письменників (твори деяких з них він готував до видання): Климентія Зиновієва, українського письменника ХVІІ–ХVІІІ ст.,

Г.С. Сковороди, Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка, мемуариста Г.С. Винського, М.В. Ломоносова, В.Г. Короленка, О.М. Горького та ін.

Питанням літературних, історичних зв'язків нашої країни з Польщею, Румунією, Чехо-Словаччиною, Югославією, Албанією присвячені статті "Ранній польський перекладач творів Шевченка А.Гожалчинський" [461], "Видатний чеський фольклорист і етнограф Людвік Куба" [166]), "З історії українсько-румунських літературних зв'язків" [387], монографія "Албанія в російській та українській літературах XV-XX ст." [336].

Книгознавчу та археографічну цінність мають описи невідомих або маловідомих збірок рукописів, стародруків та окремих пам'яток, зроблені П.М. Поповим у різні роки. Це описи та огляди бібліотек Київської духовної академії, Курської, Харківської духовних семінарій, Софроніївського, Пустинно-Миколаївського, Межигірського монастирів, Києво-Печерської лаври; Лаврського, Путивльського, Волинського музеїв та музею ім. Б.І. Ханенка (тепер Київський музей західного та східного мистецтва); Одеської та Путивльської (колишня Маклаковська публічна бібліотека м. Путивля) центральних бібліотек, Всенародної бібліотеки України [579], бібліотеки Університету св. Володимира [556–557] та багатьох інших сховищ в різних областях України, а також описи рукописів та стародруків у збірках м. Курська та Смоленська [495, 496, 510].

Ряд праць П.М. Попова присвячено історії книги, зокрема, слов'янської та української: монографія "Друкарство, його винахід і поширення в Європі" [561], статті "Початки друкарства у слов'ян" [554], про першодрукарів Швайпольта Фіюля, Георгія (Франциска) Скорину, з історії Лаврської друкарні [563–565], Пакульської паперової фабрики [566–568], а також праці, присвячені книгодрукуванню в Києві в XVII-XVIII ст. [601], на Східній Україні [598], про значення Києва в історії книгодрукування XIX-XX ст. [585–591].

В архіві П.М. Попова є його дослідження з історії українського образотворчого, в основному, графічного мистецтва. Це підготовчі матеріали для словника українських граверів і 1-го додатка до нього (опублікований), а також деякі матеріали для 2-го додатка, над яким Попов продовжував працювати. Є замітки з історії відкриття при друкарні Києво-Печерської лаври школи малювання та гравірування на дереві та камені; про побутовий елемент в гравюрах стародруків, про гравюри Олександра Тарасевича, Лаврентія Серякова та інших українських художників, граверів XVII-XVIII ст. [677–691]. Цікаві статті П.М. Попова про українські "народні картинки" 1630-х років, "Слово о полку Игореве" в изобразительном искусстве XIX-XX вв.", про портрети Г.С. Сковороди

[658–666]. Частина праць присвячена ранній творчості Т.Г. Шевченка-художника, про Т.Г. Шевченка як художника-літографа [669–674]. П.М. Попов описав колекції гравюр, літографій, що належали музею Губполітпросвіти в Лаврі, колекцію західноєвропейських гравюр київського художнього музею [644–653].

В архіві П.М. Попова збереглися зібрані ним діалектологічні матеріали, праці з діалектологічних досліджень, спостережень над говорами Путивльщини 1925 р., що допомагали визначенню кордонів УРСР та її районів [712–713]. Цікава етнографічна та діалектологічна карта колишнього Путивльського повіту, яку склав П.М. Попов у 1922 р., а також друковані карти для діалектологічних досліджень, вказівки, як записувати діалектологічні матеріали [715–716]. В архіві є доповідь Попова “Принципы желательного построения исторического словаря украинского языка”, з якою він виступив на засіданні комісії по складанню історичного словника української мови ВУАН 1920 р., та інструкція, розроблена історико-філологічним відділом ВУАН для цієї комісії [707–708].

У фонді є рецензії П.М. Попова на численні праці з питань дослідження української народної творчості, історії української літератури, мистецтва, на список джерел для історичного словника української мови, над яким працював Інститут мовознавства АН УРСР [1111], та інші.

В архіві зберігаються праці різних авторів, які цікавили Попова в його дослідженнях. У галузі фольклору треба зазначити план збирання матеріалів на тему “Великая Отечественная война в творчестве народов Советского Союза” та інструкцію, що і як записувати, щоб зберегти різні події Вітчизняної війни в пісенній творчості народів Радянського Союзу, які склав Г.Г. Верьовка 1942 р. [805-806]. В архіві є зауваження М.Т. Рильського на розділ А.М. Кінька “Українські радянські частушки і коломийки” 1951 р. [974], його ж доповідь на нараді, присвяченій епосу східнослов'янських народів “Итоги и задачи изучения украинских дум и исторических песен” 1955 р. [977], а також монографія академіка Ф.М. Колесси “Історія української етнографії” та проспект 2-го розділу 1-ої частини 2-го тому “Історіографії музикальної фольклористики на Україні” [869, 871].

Серед досліджень з питань літератури в архіві є праця В.М. Перетца “Малорусские вирши и песни в записях XVI-XVIII вв.”, написана 1899 р. [941], його ж тези та доповідь “Из истории литературного стиля феодальной Руси”, виголошена на засіданні Комісії української писемності періоду феодалізму 19 травня 1933 р. [942]. Цікава також праця його учениці А.Б.Нікольської “Очерки по истории стиля древнерусской литературы. 1– Изображение природы в памятниках древнерусской

літератури” [913]. Необхідно відзначити переклад М.К. Зерова з латинської на українську мову оди Г.С. Сковороди [994], нотатки П.Г. Житецького про його творчість [837]. В архіві зберігаються відбитки праці А.В. Стороженка “С.Ф. Кленович и латинская его поэма “Роксолания” з численними великими вставками, правкою, надрукованої в “Университетских известиях” 1881 р. [1010]. Цей твір С.Ф. Кленовича, польського письменника XVI ст., по суті є записками археолога та етнографа про Галицьку Русь. Становить інтерес і конспект лекцій про народну поезію та давню руську літературу, записаний М.Ф. Поповою, слухачкою Петербурзьких вищих жіночих курсів, у 1880-х роках [961].

Є у фонді вірші Т.Г. Масенка, список музичних творів на його вірші з дарчим написом П.М. Попову [899, додаток], а також албанська народна пісня “Пташка чорна заспівала” в перекладі О.М. Новицького на українську мову [919].

Серед праць різних авторів з історії мистецтва треба відзначити підготовчі матеріали до 4-х томів “Історії українського мистецтва” [844-849], проєкт проспекту історії української музики (дожовтневий період) [850], тези дисертації М.О. Новицької “Матеріали до історії гаптарських майстерень на Україні середини XVIII ст.” [918]. Крім зазначених праць, є багато інших досліджень, доповідей, відгуків численних авторів про українську, російську, грузинську народну творчість, етнографію, літературу, історію мистецтв, книгодрукування, бібліографію, педагогіку.

1920 р. П.М. Попов почав працювати позаштатним співробітником УАН, і з того часу з нею пов’язана його наукова і громадська діяльність. Він працював у численних комісіях, інститутах, товариствах академії: Постійній комісії для складання історичного словника української мови при Історико-філологічному відділі, Комісіях з літератури та мистецтва [1631–1634], української писемності періоду феодалізму [1619–1626], давньої української писемності [1614]; археографічній [1594–1596], етнографічній [1587–1588], діалектологічній [1584–1585]. Деякі матеріали про їх діяльність відклалися у фонді Попова: протоколи засідань, нарад, плани, звіти.

Є багато запрошень, надісланих П.М. Попову: на відкриття будинку-музею Т.Г. Шевченка, Театрального музею (є список рукописних матеріалів музею) [1605–1606], на засідання Українського бібліологічного товариства Всеукраїнської академії наук [1610], а також на вшанування письменників, учених, художників, композиторів [1607], виставки [1658–1661] тощо.

Багато років П.М. Попов працював в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського АН УРСР (з 1936 р. – Інститут українського фольклору АН УРСР, після евакуації в 1941 р. по 12 червня 1942 р. – відділ фольклору Інституту суспільних наук, з

12 червня 1942 р. по липень 1944 р. – Інститут народної творчості та мистецтвознавства АН УРСР, з липня 1944 р. – сучасна назва інституту). В архіві збереглися матеріали, що висвітлюють діяльність П.М. Попова та Інституту під час Великої Вітчизняної війни в Уфі, коли там, в евакуації, працювали письменники, художники, композитори. Є лист П.О. Козицького, вченого секретаря редколегії “Наукових записок Інституту народної творчості та мистецтв АН УРСР”, П.М. Попову про заплановані праці для публікації в журналі [1732], звіт Г.Г. Верьовки про роботу за I півріччя 1944 р. [1830]; автобіографія, анкета, список праць К.В. Квітки [1839]. На деяких матеріалах є резолюції М.Т. Рильського.

У 1929–1934 рр. П.М. Попов працював завідувачим відділом рукописів Всенародної бібліотеки України при Українській Академії наук (тепер Центральна наукова бібліотека імені В.І.Вернадського НАН України). В його фонді зберігається звернення Тимчасового комітету для заснування національної бібліотеки Української Держави в м. Києві до громадськості України про допомогу у становленні бібліотеки як установи світового значення. В архіві є матеріали про наукову роботу, комплектування відділу рукописів, зберігання, облік фондів, організацію виставок. У цей час відділ переїздить у нове приміщення по вулиці Володимирській, 62 (1875–1960).

З 1923 по 1930 рік Попов завідував відділом письма й друку та портретною галереєю Лаврського музею (з 1926 р. – Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник). В архіві знаходяться матеріали діяльності Лаврського музею в 1920-ті роки: плани, звіти відділу письма й друку та портретної галереї за 1923–1929 рр., доповідні записки про роботу, комплектування відділу та з господарських питань [1965, 1994, 1999]. Зацікавляють дослідників щоденники, які вів П.М. Попов протягом усіх років своєї роботи в Лаврському музеї [1966], а також список портретів масляними фарбами, які знаходились у відділі письма й друку Лаврського музею [1969, 1985], та опис літографських каменів [1974, 2040].

Акти, складені П.М. Поповим та різними установами і приватними особами, дають деяку уяву про комплектування відділу пам’ятками культури та мистецтва, а численні заяви наукових установ, вчених, студентів до керівництва музею та відділу про дозвіл працювати з рукописами і стародруками – про значення його фондів [1975, 1983, 1989]. В архіві зберігаються написаний П.М. Поповим план розподілу експонатів у відділі Лаврського музею, присвячений історії, побуту та мистецтву Києво-Печерської лаври [1976], правила для екскурсантів та екскурсководів [2045], записи вражень та побажань відвідувачів відділу письма та друку

(2033). Приверне увагу дослідників Статут наукової колегії Всеукраїнського музейного містечка (Лаврський державний історико-культурний заповідник) та протоколи її засідань 1924–1929 рр. [1984], протоколи засідань паритетної комісії (Попов був її членом) у справі розмежування архівних та книжково-музейних рукописних матеріалів у відділі письма та друку Лаврського музею в травні 1928 р. [2025], а також матеріали про інші відділи: плани та звіти відділу шиття та тканин [2028], нумізматичного відділу Лаврського музею культур та побуту [2029], реставраційних (керамічного та станкового живопису) майстерень Всеукраїнського музейного містечка в Лаврі за 1928–1930 рр. [2032, 2034].

У ці роки П.М. Попов багато уваги приділяє музейній справі. В липні 1925 р. він пише начерк проекту музею книги та книгознавства в Києві, а в грудні 1925 р., в 1926 р. виступає з доповідями на нарадах представників наукових бібліотек, музейних представників України про створення музею книги в складі Лаврського музейного містечка. П.М. Попов пише план, положення, складає кошторис музею та пояснювальну записку до нього [2050–2057]. Та тільки 1972 р. в приміщенні колишньої Києво-Печерської друкарні було засновано музей книги та книгознавства УРСР (відкрито для відвідувачів 1975 р.).

Необхідно відзначити матеріали 1920-х років про організацію інших музеїв: Всеукраїнського антирелігійного музею (у Володимирському соборі), Київського сільськогосподарського музею та ін.; протоколи пленуму музейних комісій, доповіді про завдання, статут музеїв 1928 р. [2053–2062].

Є в архіві деякі матеріали про роботу П.М. Попова в Українському науково-дослідному інституті книгознавства (УНІК). Це проект положення про Вищі курси книгознавства при інституті, доповідна записка Укрнауки в травні 1926 р. про розмежування діяльності між інститутом та Всенародною бібліотекою України при Українській Академії наук. Є численні запрошення на засідання Вченої ради інституту, бібліографічної комісії, Комісії мистецтва книги та історії книги за 1926–1930 рр.

Незначна кількість матеріалів знаходилася в архіві від часу навчання та праці П.М. Попова в Київському університеті. Серед них запрошення на наукові сесії, конференції [2074], засідання Історичного товариства Нестора-літописця, Історико-літературного товариства та Товариства дослідження мистецтв при Університеті св. Володимира за 1914–1919 рр. [2075–2076]; протоколи засідань Вченої ради філологічного факультету Київського державного університету за 1938–1939 рр. [2079].

Невелика частина матеріалів стосується діяльності П.М. Попова в Українському науковому товаристві у Києві та в Спілці радянських письменників України [2117, 2118, 2098].

Значна кількість матеріалів архіву характеризує педагогічну діяльність П.М.Попова: програми курсів з палеографії, історії давньої української літератури (до кінця XVIII ст.), народно-поетичної творчості, складені Поповим; матеріали, пов'язані з читанням лекцій, керівництвом аспірантами в Київському державному університеті, Київському педагогічному та художньому інститутах, Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР.

Архів зберігає матеріали, пов'язані з підготовкою до IV Міжнародного з'їзду славистів у 1958 р. у Москві, про роботу Українського республіканського Комітету славистів, членом якого був П.М.Попов. На цьому з'їзді індійський вчений Суніті Кумар Чаттерджі подарував йому свій нарис: "Слово о полку Игореве" – образец старославянской героической поэзии" [1028].

Серед біографічних матеріалів багато особистих документів П.М. Попова. Цікава сімейна хроніка та історія Путивльського краю, яку склав Попов за документами та спогадами [2672]. Він вважав обов'язковим знання свого родоводу, збереження пам'яті про рідних, знайомих, про справи старшого покоління. Павло Миколайович подає історію села Миколаївки та сусідніх сіл Путивльщини, записи спогадів близьких йому людей. Сімейні події та особисті біографії висвітлюються на тлі історичних подій XIX-XX ст. Тут є невідомий матеріал для історії Путивльського краю, особливо села Черепівки, для історії місцевої школи, бібліотек, пам'ятників архітектури тощо.

П.М. Попов зібрав великий альбом фотографій, які багато в чому ілюструють його сімейну хроніку. Він містить портрети родичів, знайомих, сімейні групи; будівлі, види сіл Черепівки, Миколаївки (тепер Сумської області); фотографії учнів, викладачів Рильського духовного училища та гімназії, Курської духовної семінарії, слухачок Петербурзьких, Київських Вищих жіночих курсів; студентів, професорів Варшавського та Київського університетів, співробітників Академії наук УРСР. Багато фотографій з історії краю, головним чином, Путивльського повіту, Курської губернії, пам'ятників архітектури та мистецтва міст Рильська, Путивля, Курська, Варшави, Києва, Уфи. Є знімки Путивльського Молчанського, Петропавлівського монастирів. Деякі пам'ятники до наших днів не збереглися.

Є фотографії, цікаві для історії Києво-Печерського історико-культурного заповідника: приміщення відділу шиття та тканин, Києво-

Печерської друкарні, зали відділу письма та друку, рукописів, портретної галереї, фотографії співробітників [2064–2969].

Збереглися записні книжки, щоденники П.М.Попова із записами, зрєбленими під час навчання в Курській духовній семінарії, Варшавському та Київському університетах протягом 1905–1919 рр. [2683–2691].

Цікаві учнівські твори П.М. Попова, учня Курської духовної семінарії, його конспекти; студентські праці під час навчання у Варшавському та Київському університетах [2713–2792].

П.М. Попов мав і художню освіту. Його етюди, пейзажі та портрети експонувалися на художніх виставках Курська. В архіві збереглися малюнки олівцем та аквареллю, види Києва, села Черепівки Сумської області, її жителів, пам'ятники Уфи, багато портретів професорів Варшавського, Київського університетів, Курської духовної семінарії [2793–2883].

В архіві є незначна кількість матеріалів родичів П.М. Попова: його дружини, матері, батька, братів, дідусів і бабусь. Серед них атестат матері Агати Федорівни Тичини про закінчення Чернігівського єпархіального жіночого училища 1888 р. [3015], її спогади “Страницы прошлого” [3017]; особисті документи батька Миколи Михайловича Попова, його учнівські твори [3019–3026], особисті документи братів, дідусів [3386–3081]. Є малюнки братів – пам'ятники архітектури Києва, Новгород, пейзажі [3082–3094].

Значну частину архіву П.М. Попова складає приватне листування. За змістом листи дуже різноманітні. Насамперед його листування з В.П. Адріановою-Перетц, Д.С. Лихачовим, О.О. Сидоровим та іншими філологами, істориками літератури, мистецтвознавцями про друкування власних праць з давньої літератури, про видання праць з історії книги, мистецтва [3095–3097, 3252–3259], з О.І. Білецьким – про підготовку підручника з української літератури в Інституті літератури АН УРСР, про життя, працю в період Великої Вітчизняної війни, написання рецензій [3111–3115, 3654–3681]. Ю.М. Соколов пише про роботу Інституту фольклору АН УРСР, аспірантів, фольклорних станцій [3414–3417, 6368–6371]. М.К. Гудзій повідомляє про свої наукові праці, написання відгуків на праці П.М. Попова, В.М. Перетц – про справи в АН УРСР, про свою колекцію давніх рукописів та стародруків, яку він пропонує відділові рукописів ВБУ АН УРСР придбати у нього. Та відділ її не купив [3325–3329, 5582].

Цікаві листи В.Д.Бонч-Бруєвича про видання творів та про пам'ятник Г.С.Сковороді, про свій архів; він надсилає Попову біографію скульптора Н.В. Крандієвської [3753–3761].

В.В.Данилов повідомляє П.М.Попова про вивчення творчості М.О.Максимовича, пов'язані з цим зустрічі з В.М.Перетцом, Д.І.Багалієм, написання спогадів про Д.І.Яворницького, з яким був знайомий, про навчання в Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька [4016–4221]. Він подарував П.М.Попову листа Павла Платоновича Чубинського до Михайла Олександровича Максимовича від 25 січня 1872 р. з Городища, в якому йдеться про заснування Південно-Західного відділу Російського географічного товариства [4073].

У відповідь на прохання П.М. Попова Софія Володимирівна Короленко повідомляє про архів батька В.Г.Короленка, надсилає йому копію листа В.В.Ігнатовича-Завілейського до В.Г.Короленка, яка була необхідна для його праці [3235, 4715].

М.Т.Рильський розповідає про свою зустріч зі студентами Київського університету, про роботу над підручником з фольклору та про свою збірку "Голосіївська осінь" [6210–6221]. О. Ющенко в листі надсилає свої вірші [6592]. М.П. Бажан цікавиться думкою П.М. Попова щодо видання "Словника художників України" [3612].

Є листи фронтовиків, серед яких були і співробітники П.М.Попова по Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Їх листи висвітлюють неповторні подробиці того грізного часу. П.Д. Павлій пише про своє життя на фронті, бої, надсилає фольклорні записи [5482–5563]. Ленінградський фольклорист І.І. Кравченко розповідає в листі від 3 січня 1944 р. про бої з фашистами і у відповідь на повідомлення П.М. Попова про нараду фольклористів у Москві пише йому: "Признаться, Ваше сообщение об этом совещании очень меня расстроило. Как ни далек я сейчас от научной работы, а все же в глубине души я живу лишь мечтой о ней".

П.М. Попов ніколи не втрачав зв'язків зі своїми земляками, цікавився їх справами, надсилав книги, передплачував для Черепівської школи періодичні видання, давав відомості з історії села. Земляки пишуть йому про своє життя і зміни, які відбулися в Черепівці, запрошують подивитись школу, в якій 1923 р. він працював [3146–3150, 3238, 4449, 5272–5274].

В архіві багато листів родичів, знайомих, які згадують події, пов'язані з Путивльським краєм і використані Поповим для написання сімейної хроніки.

У фонді П.М. Попова є листування з болгарськими, польськими, румунськими, німецькими, албанськими вченими про обмін науковими працями, допомогу в пошуках рукописних матеріалів в архівосховищах, проведення симпозіумів, участь у збірниках та ін. [3846, 4374–4377, 4610–4616, 4790–4792].

Найцінніша частина фонду П.М. Попова – зібрана ним колекція рукописних книг, літературних, історичних творів, документів, творів мистецтва. В колекції зберігається конволют з двох частин. Перша частина – 4 друковані книги празького видання Біблії Георгія (Франциска) Скорини (1517–1519). Друга частина – рукописні пам'ятки першого десятиліття XVII ст., серед яких полемічний твір “Скарга нищих до бога” [6791]. З пам'яток XVII ст. є ще твори Гаврила Домецького [6793–6794], “Патерик скитский или словеса душеполезна” [6796], “Звезда пресветлая” [6798] та ін.; XVIII ст. – збірники слів, послань, повістей, сказань, Слова Ісаака Сірина, “Зерцало душевное выписано из древних старогреческих прологов”, збірники житійно-повчальних матеріалів [6805–6809]. Багато богослужбових книг XIX ст. перейшли до Попова від його батька та дідів-священників. Це проповіді, повчання, слова [6824–6888].

Вархіві є декілька історичних творів: “История о государе Петре Первом” 1726 р., переклад з італійської мови [6889], “О зачатии и о рождении государя императора Петра Великого...” [6894], переклад історії короля шведського Карла XII Вольтера 1746 р. [6890], “Краткое описание о начале народа словенского...” Петра Никифоровича Крекшина 1746–1747 рр. [6891], список “Истории скифийской” Андрія Лизлова XVIII ст. [6892].

Цікаві рукописи юридичного характеру: “Права, привилегии, преимущества, вольности и свободы малороссийского шляхетства, данные оному от королей польских и великих князей литовских...” 1768 р. з поміткою – “Из библиотеки Григ. Полетики” [6893], Литовський статут [6895].

Серед літературних творів є збірник од М.В. Ломоносова, О.П. Сумарокова та інших письменників кінця XVIII – поч. XIX ст. [6902], збірники оповідань, байок, віршів О.С. Пушкіна, К.Ф. Рилєєва, М.Ю. Лермонтова, І.А. Крилова та багатьох інших письменників XIX ст. [6918–6920]. Є також гектографоване видання 1880-х років “Нового евангелия” Л.М. Толстого [6916], ода малоросійського простолюдина, присвячена 1812 р., її автор Петро Данилевський [6914].

У колекції П.М. Попова зберігаються 9 листів Г.Ф. Квітки-Основ'яненка Андрію Васильовичу Владимирову 1801–1813 рр., які пояснюють деякі моменти його біографії, а також історії української літератури та театру.

Привернуть увагу дослідників 3 книги українського лікаря, етнографа С.Д. Носа за 1859–1885 рр. із записами з етнографії, народної медицини, мови, фольклору та багато іншого [6934]; виписки з народної ботаніки, про символічне значення квітів і рослин [6942]. Частина матеріалів стосується народно-господарських інтересів: міркування про торгівлю [6939–6940], фарбування вовни [6937], матеріали з питань бджільництва [6935–6936].

У колекції зібрані також історичні документи: про продаж кріпаків, відпускні, позикові листи, доручення [6957–6981].

Є друковані історичні матеріали. Це укази Синоду, царів, наприклад, указ Катерини II про покарання за приховання утікачів-селян [6953], маніфест Олександра II про скасування кріпацтва [6973], звернення Олександра I до народу у зв'язку з перемогою у Вітчизняній війні 1812 р. [6960], документи про польське повстання 1831 р. [727–740], відкриття Університету св. Володимира [6950, 6966].

Частина матеріалів стосується історії Києво-Печерської лаври: опис наявного майна, книжок, грошей в друкарні 1750 р., настанови для братії та ін. [6983–6986].

Цікаві документи, що відносяться до історії Київської академії: ордер з Ічнянського духовного правління наміснику монастирському про примусовий набір до академії дітей священнослужителів 17 листопада 1783 р., зошити вправ з логіки латинською мовою 1772 р., збірник шкільних привітань тощо [6991–6994].

П.М. Попов зібрав матеріали з історії деяких районів Курської губернії: каталог книг Гамаліївської бібліотеки поміщиків Серебрякових [6917], каталоги, списки книг, що знаходяться при церквах [6999]; про церковно-парафіяльні школи Курської єпархії [7003], Курську духовну семінарію [7002].

Є матеріали з історії с. Черепівки: свідоцтва про дозвіл селянам на шлюб 1832–1889 рр., білети про звільнення солдатів після служби у безстрокову відпустку [7012], про заснування шинку 1866 р. [7017]; про церковно-парафіяльну школу [7024–7029], устав Черепівської громадської сільської безкоштовної бібліотеки-читальні [7030].

Багато матеріалів XVIII-XIX ст. для історії, етнографії, діалектології Путивльщини: прохання, рапорти, купчі, виписки з межових книг та інші матеріали, придбані П.М. Поповим у Олександра Олександровича Черепова, власністю якого були ці документи, що раніше належали його предкам, роду Черепових [7031].

В архіві зберігаються матеріали Недригайлівського духовного правління: про церковні справи, Харківський колегіум та інші училища, участь у виставках, розведення картоплі, щеплення віспи та інші матеріали до історії Харківської єпархії [7038].

У колекції знаходиться цінна збірка творів образотворчого мистецтва. Є невелика кількість малюнків. Це роботи М.С. Коломійця – дружні шаржі на членів Вченої ради Академії архітектури УРСР 1963 р. (7104), малюнки П.С. Сулименка 1943–1944 рр.: “Загорск”, “Ковровый базар в Самарканде” [7108–7110]; види села Черепівки, Суховерхівки на Курщині

[7105–7107, 7118], дитячі малюнки, які зібрав Попов під час викладання в Черепівській школі в 1920-х роках. На них зображено весілля в українському селі [622].

Привернуть увагу дослідників гравюри, літографії вітчизняних та іноземних майстрів XVII–XX ст. Серед них роботи Л. Тарасевича, С. Ушакова, Ф.А.Кіліана, А.С.Козачковського, І.Д. Мигури, Л.А.Серякова та інших граверів на релігійні сюжети, для ілюстрації богослужбових книг [7154–7155, 7175–7179, 7211–7215, 7221–7222]. Цікава рамка для тез та театральних об'яв, фрагмент тез на честь Рафаїла Заборовського із зображенням студентів Києво-Могилянської академії [7163–7168].

Є гравюри В.І. Касіяна [7152–7153], Г.І. Нарбути (треба відзначити його афішу до ювілейної виставки пам'яті Т.Г. Шевченка 1920 р.) та інших граверів. У колекції є рідкісні старовинні гравюри типу “народних картинок” XVII ст. із зображенням святих та підписом майстра Івана Осипова [7229–7230], казка про Шемякин суд [7223] та інші лубочні гравюри.

У колекції є невелика кількість гравюр західноєвропейських майстрів: Форберга – “Веселоці на просторі” [7224], Шютца – розмальована гравюра “Бібліотека у Відні” 1780 р. [7228], А.Муцці – чоловічий портрет з книгою та гусячим пером з картини Джузеппе Марія Креспі [7185] та інші гравюри.

Багато є гравірованих, літографованих портретів, фотографій відомих письменників, художників, композиторів, учених, полководців, козацької старшини, царів, державних, громадських, релігійних діячів, а також репродукцій картин, видань хромолітографії Києво-Печерської лаври.

В архіві зберігаються ілюстративні матеріали до історії Києва, зокрема Києво-Печерської лаври [7472], Київської академії [7610], Університету св. Володимира; види Києва видання С.В. Кульженка [7598], плани міста 1638, 1695, 1913 рр. [7586–7587], види Олександрівки, Київської губернії [7505], Острога, Волинської губернії, пам'ятки мистецтва, архітектури України та Росії, а також листівки, фотографії з видами Варшави, Рима, Софії, Шийону (Франція) [7616–7692].

У колекції є невелика кількість листівок, відозв, плакатів. Частина з них стосується періодів громадянської та Великої Вітчизняної воєн в нашій країні.

Закінчуючи огляд фонду П.М. Попова, необхідно відзначити матеріали, що стосуються його бібліотеки, колекцій, які він збирав багато років. Це – списки, описи монет, ікон, творів прикладного мистецтва, стародруків, рукописів та матеріали про їх долю, починаючи з 1915 і до 1967 р. [7697–7716].